

Відгук

офіційного опонента про дисертацію

Харківської Олесі Василівни

“Суфіксальний словотвір апелятивних іменників

в українських говорах Закарпаття”

на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук

зі спеціальності 10.02.01 – українська мова

(Львів, 2015)

Українські говірки Закарпаття у порівнянні з іншими регіонами України добре вивчені, уже мають солідні напрацювання, багату літературу, на їхній основі захищені кандидатські та докторські дисертації. Насамперед це стосується лексики та антропонімії Закарпаття. На сучасному етапі найактивніший дослідник лексики, безперечно, – це завідувач кафедри української мови Ужгородського національного університету Іван Васильович Сабадош, з його останніх видань варто назвати “Словник закарпатської говірки села Сокирниця Хустського району”, “Історію української ботанічної лексики (XIX – початок XX ст.)” та шестисотвісімдесятивосьмисторінкову монографію “Українська лексика в просторі і часі”. Але проф. І. В. Сабадоша цікавить не тільки лексичний рівень говірок Закарпаття, а й синтаксис, як і словотвір, свідченням чого є й сьогоднішній захист дисертації “Суфіксальний словотвір апелятивних іменників в українських говорах Закарпаття”.

Насамперед відзначимо вдало обрану тему дисертації, оскільки словотвір апелятивних іменників говірок Закарпаття ще не був предметом докладного вивчення. Для досягнення мети здобувач О. В. Харківська поставила перед собою такі завдання:

- зібрати фактичний матеріал як за допомогою програми-питальника, так і за допомогою записаних зв’язних розповідей;
- встановити інвентар словотворчих суфіксів;
- виділити словотвірні типи та описати їхню продуктивність;

- встановити спільність словотвору закарпатських говірок з іншими українськими діалектами та українською літературною мовою;
- виявити власне закарпатські словотвірні регіоналізми;
- проаналізувати морфонологічні зміни, які відбулися на стику морфем.

Відразу скажемо, що з цими поставленими завданнями О. В. Харківська успішно справилася. Отже, докладніше проаналізуємо цю цікаву працю.

Відзначимо вдале формулювання теми роботи, що відповідає сучасним загальноприйнятим термінам – *говір* (= *діалект*) і *говірка*, адже на території Закарпатської області функціонують як закарпатські, так і гуцульські говірки, тобто представлені два говори (закарпатський – повністю, гуцульський – частково). Хоч донедавна *діалект* (велика група однорідних говірок) поділяла на окремі *говори*, тому, наприклад, у складі закарпатського діалекту виділяли верховинські, ужанські, боржавські та марамороські говори. Зараз ми кваліфікуємо їх як своєрідні групи говірок. О. В. Харківська послідовно розрізняє терміни *говір* (= *діалект*) і *говірка*, але, очевидно, через недогляд у роботі знаходимо у *гуцульських говорах Закарпатської області* (84 стор.) – гуцульський говір то один. Так само здобувач послідовно розрізняє терміни *словотвірний* (аналіз, значення) і *словотворчий* (афікс).

Повна довіра і до проаналізованого матеріалу (понад 2 500 суфіксальних дериватів), адже усе це зафіксовано авторкою власноруч у польових умовах у 51 населеному пункті Закарпаття, для чого був створений питальник із 892 питань, а також записані зв'язні розповіді оповідачів – майже 64 години звучання. Крім цього, використані лексикографічні праці та лінгвістичні атласи з цієї території різних авторів. Повна картотека фактичного матеріалу, описаного в дисертації, налічує 3 802 назви.

Надзвичайно важливо під час словотвірного аналізу дотримуватися єдиного виваженого погляду, оскільки дериватологи можуть по-різному інтерпретувати новоутворення: одні з них ототожнюють етимологічний аналіз із словотвірним, інші надають перевагу аналізу то в діахронії, то в синхронії;

польські вчені у суфіксальній частині виділяють, напр., базовий *k* і так аналізують суфікси *-ka*, *-k*, *-uk*, *-ak*, *-ik*; дехто не визнає похідних суфіксів, інші не враховують важливого значення аналогії і т.д. Автор праці слушно зазначає, що аналогія – одне з основоположних смислових явищ у процесі словотворення. І з цим не можна не погодитися. Ось, наприклад, у говірках перехідного типу від західнополіських до волинських наявні деривати *сливня*, *грушня*, які, безперечно, постали під впливом загальноновживаних *вишня*, *черешня*, *яблуня*. Якось навіть відбулася ціла дискусія щодо утворення лексеми *конюшня*: чи воно похідне від *кінь* чи від *конюх*. Ми дотримуємося погляду, що це похідне від *кінь* (конь), бо враховуємо словотвірне значення ‘приміщення для домашніх тварин’ (адже воно призначене для коней, а не для *конюхів*), інакше вийде так, що львівська *кав’ярня* призначена не для споживання *кави*, а *кав’яру*, тобто риб’ячої ікри. Визначний польський діалектолог К. Дейна, описуючи словотвір говірки с. Куцала, у слові *пастерка* ‘пастушка’ виділяв суфікс *-ерк-а* на тій підставі, що слово *пастер* не функціонує у цій говірці, а є лише лексема *пастух*.

Усе це ми наводимо, щоб показати, наскільки важливо виробити єдині критерії словотвірного аналізу, і відразу зазначимо, що в аналізованій праці це вдало зроблено і повністю дотримана послідовність.

Структура роботи добре продумана і якнайповніше характеризує зафіксовані деривати, пор.: розділ 3 “Суфіксальний словотвір іменників чоловічого роду” з підрозділами “Відсубстантивні іменники”, “Відад’єктивні іменники”, “Віддієслівні іменники”; розділ 4 “Суфіксальний словотвір іменників жіночого роду” з підрозділами “Відсубстантивні іменники”, “Відад’єктивні іменники”, “Віддієслівні іменники” та “Відчислівникові іменники”; така ж побудова розділу 5 “Суфіксальний словотвір іменників середнього роду”; найменший розділ 6 “Суфіксальний словотвір іменників *pluralia tantum*”, бо ж небагато виявлено таких утворень. Важливими у праці є перший і другий розділи – “Суфіксальний іменниковий словотвір в українських говорах Закарпаття як предмет наукового дослідження” та “Методи і прийоми

дослідження діалектного словотвору”, де авторка виявила добре знання наукової літератури, хоч, на нашу думку, їх можна було б об’єднати в один розділ з відповідними підрозділами.

У межах кожного підрозділу суфікси подані в алфавітному порядку, що зручно для користування дослідникам інших говорів, виявляючи паралелі. Авторка часто подає цілу історію виникнення та становлення суфікса, не обминаючи складних та дискусійних питань (пор.: *-к-а*, *-ин-а*, *-ачк-а*, *-ух-а* та ін.). Біля кожного суфікса перераховані його фонетичні варіанти, що виникли внаслідок фонетичних особливостей говірок, пор.: *-аш* (*-ош*), *-ін'-а* (*-ін'-е* / *-ин'-а* / *-ин'-е*), *-инец'* (*-иниц'* / *-инец*) та ін., найбільше таких відмінностей супроти літературної мови і закарпатських говірок виявлено в гуцульських дериватах.

Усі зафіксовані деривати згруповані за словотвірними типами, які схарактеризовані як високопродуктивні, продуктивні, малопродуктивні та непродуктивні. До кожного словотвірного типу сумлінно дібрані паралелі з інших українських діалектів, що уможливило виявлення специфічних закарпатських утворень. Як свідчить проаналізований матеріал, найбільше паралелей виявлено серед дериватів сусідніх говорів – бойківського, лемківського, буковинського, наддністрянського, а також досить багато поліських, зокрема західнополіських, відповідників. Паралелі з інших слов'янських і неслов'янських мов наведені тоді, якщо твірна основа або словотворчий афікс запозичені з цих мов, пор. утворення з угорським суфіксом *-аш* (*-ош*) у закарпатських говірках: *свад'баш* ‘учасник весілля’, *дискотекош* ‘хлопець, який не пропускає жодної дискотеки’, *летрикаш* ‘електрик’ та ін.

Авторка висновує: “Переважає більшість суфіксів у досліджуваних говірках багатозначна, тобто за їх допомогою утворюється декілька словотвірних типів, близьких за значенням (назви конкретних предметів, назви одягу, назви їжі та кухонного начиння). Виявлено синонімічні суфікси, які утворюють слова з однаковим або близьким значенням від однієї й тієї самої основи”, крім цього виділені й омонічні суфікси.

Переконливі статистичні дані: суфіксальні іменники в говорах Закарпаття утворені від дієслівних основ за допомогою 77 суфіксів (42,6 % похідних), від іменникових – 56 суфіксів (31 %), від прикметникових – 19 суфіксів (10,5 %), від числівникових – 8 суфіксів (4,2 %) і лише зрідка від прислівників та вигуків. Іменники чоловічого та жіночого родів утворені за допомогою 50 суфіксів, а деривати середнього роду за допомогою 24 суфіксів.

Усе це переконує, що робота самостійна, багата фактичним матеріалом, добре продумані узагальнення, висновки переконливі, тому може слугувати зразком для аналізу суфіксації інших українських говорів.

На жаль, з окремими положеннями цієї цікавої праці ми не погоджуємося:

1. Хоч словотвірний аналіз проведений у синхронії, однак, на нашу думку, лексему *дровітня* (стор. 120) зараховувати до суфіксальних дериватів не варто, оскільки ще досить відчутна друга основа цього складного слова – *тнути* (див. ще: ЕСУМ II, 132).

2. Деривати *столярка* ‘вироби з дерева (частіше двері, вікна)’ та *табуретка* ‘стілець без спинки’ і *папіроска* ‘сигарета’ (стор. 116) не можуть становити один словотвірний тип, позаяк *столярка* має виразне значення збірності, як і західнополіське *мулярка* ‘муровані піч, грубка та простінки’ (пор. також новоутворення *молочка* ‘молокопродукти’).

3. Не варто закарпатський словотвір поширювати росіїзмами *тушонка* і *згушонка*, виділяючи в них суфікс *-онк-а* (149 стор.), оскільки ці лексеми повністю запозичені з російської мови; так само не варто аналізувати повністю запозичені унгаризми *танцош*, *цімбораш*, *лампош* та ін., що не утворені на власне українському закарпатському ґрунті (інакше – *свиньош*, *сорочкаш*, *постолаш* і т.д.) (40-43 стор.).

4. Крім цього, помічені такі недогляди:

- невиправдане уживання росіїзмів, насамперед конструкцій, властивих російській мові: надмірне вживання дієслів із постфіксом *-ся*: *мета реалізується* (10 стор.) – сама?; *словотвір почав вивчатися* (12 стор.) – сам?; *картографуються лексичні одиниці* (21 стор.); *метод ... використовується* (31

стор.) та ін.; у тих чи інших діалектах (20 стор.), той чи інший об'єкт (26 стор.) – треба: у тих чи тих, той чи той; являє собою запозичення (36 стор.); яке є запозиченням (43 стор.), не є високопродуктивною (64 стор.); у тексті забагато разів суфікси зустрічаються (з ким?);

- трапляються неправильні цитування, напр., статтю В. Ф. Покальчука переназвано – “Спостереження над суфіксальним творенням іменників у надсянських говірках на Волині” (9, 21, 215 стор.), коли ідеться про надсарнські, тобто говірки населених пунктів по берегах річечки Сарни; у “Словнику західнополіських говірок” лексема *видмедина* подана зі значеннями ‘ожина несійська’, ‘ожина сиза’, ‘ягоди цієї рослини’, а не ‘дика конюшина’, як пише авторка (103 стор);

- немає послідовності у написанні ініціалів та прізвища навіть на тій самій сторінці, пор. *Й. Дзензелівський* і *Й. О. Дзензелівський* (31 стор.), *М. Кравченко* і *М. В. Кравченко* (73 стор.).

Але ці дрібні огріхи ніяким чином не впливають на високу оцінку роботи.

Безперечно, дуже цінні додатки до дисертації, насамперед лінгвістичний атлас, без якого виконати дослідження на такому високому рівні не було б можливим. Щоб створити такий атлас, потрібно великої підготовчої роботи: скласти програму-питальник, де подати питання, відповіді на які передбачали б виявлення словотвірних діалектизмів, апробувати її, після чого об'їхати все Закарпаття, знайти респондента, який хотів би з тобою говорити, систематизувати зібраний матеріал, обрати найраціональніші способи картографування, опісля “покласти” зафіксований матеріал на карту-бланківку. Ось так і було створено 50 атомарних карт, які, завдяки продуманому картографуванню, легко можна прочитати, а зведені карти подають достовірну межу між закарпатським та гуцульським говорами на території Закарпаття, а також виділяють групи говірок закарпатського діалекту. Відзначимо добре продумані коментарі до карт. Залишається тільки побажати якнайшвидшого опублікування цієї цікавої праці.

Посилюють позитивне враження від дисертації і зв'язні тексти, записані фонетичною транскрипцією (публікація їх додала б ще не один цікавий штрих

